

ANNA HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1625-6193>
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

„ВОВЧА ЗОРЯ” І „СТАЛІНКА”: ПРО ЗАГУБЛЕНЕ ПОКОЛІННЯ ОЧИМА ЄВГЕНА ПАШКОВСЬКОГО ТА ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА

“Вовча зоря” and “Сталінка”: The lost generation through the eyes of Yevgen Pashkovsky and Oles Ulyanenko

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Євген Пашковський, Олесь Ульяненко, художній образ, загублене покоління 80-х років ХХ ст., сучасний український роман

KEYWORDS: Yevgen Pashkovsky, Oles Ulyanenko, literary portrayal, the lost generation of the 1980s, contemporary Ukrainian novel

ABSTRACT: The subject of the paper is to compare the two contemporary novels – “Вовча зоря” (1991) and “Сталінка” (1994). The research question concerns the portrayal of the lost generation by the two prominent Ukrainian writers, also authors of the aforementioned novels – Y. Pashkovsky (b. 1962) and O. Ulyanenko (1962-2010). The research methodology includes the historical approach, the theoretical approach, the analytical method and the comparative approach. Research involved an analysis of source material, specifically the available critical pieces (papers, reviews, interviews). Results learned from the research allow us to determine that despite a few differences in world creation and style, both writers accurately portrayed the Ukrainian lost generation of the 1980s, including their misplaced values and lost direction.

1. Вступ

Свого часу Є. Пашковський – український письменник – „вісімдесятник”, ровесник О. Ульяненка і його давній друг, висловив думку, що „Олесь створив портрет своєї епохи, і є в тому портреті сегмент образу України – дорожї, єдиної, страшної” (Степула 2012, 214). Симптоматичні слова, які можуть стосуватися і їх автора, оскільки обидва прозаїки рівною мірою присвятили свою творчість віддзеркаленню невтішного стану сучасного українського суспільства, його втрачених цінностей і загублених орієнтирів.

Уже перші твори Пашковського („Вовча зоря” 1991) й Ульяненка („Сталінка” 1994) підтвердили, що знаменитих колег по перу багато чого єднає не

лише в реальному житті, але й у творчих настановах¹. Виявляючи спільні, але й відмінні особливості вказаних вище творів, а також розглядаючи питання заангажованості даних митців слова та їх непохитну творчу позицію щодо відродження сучасного їм покоління, підтвердимо ідейну спрямованість цих же творів, що і є предметом даної розвідки.

2. Схожість у несхожому, тобто про час написання, символічні заголовки, негативний пейзаж і брутальну метафорику „Вовчої зорі” і „Сталінки”

Свої першотвори письменники написали приблизно у цьому самому часі. „Вовча зоря” з’явилась на полицях українських книгарень у 1991 році, тоді як „Сталінка” – у 1994 році. Три роки відстані між виданням згаданих книжок – це невелика різниця, тип паче в контексті епохальних зрушень у свідомості тодішніх поколінь українців, які були свідками доленосної зміни статусу своєї країни – з підлеглого на державний. Саме ці зміни, на які найперше прореагувала молода українська проза, вирішально вплинули на двох її адептів – Пашковського та Ульяненка. Невипадково П. Загребельний – видатний прозаїк-„шістдесятник” зазначав, що „письменники нового покоління надто гостро відчувають відповідальність за всіх упосліджених, бо вони сьогодні (і це, може, найбільша трагедія України) теж опинилися в ролі людей забутих, покинутих, чужих у власній країні” (Загребельний 2011, 7).

Обидва твори знакові. „Вовча зоря”, хоча фактично друга за роком публікування (роман „Свято” з’явився у 1989 році на сторінках журналу „Дніпро”), вийшла у серії „Перша книжка прозаїка” ще й значно яскравіша ніж попередня. За словами Т. Пастуха, роман характерний тим, що його автор „постає як зрілий майстер із широким арсеналом виражальних форм та відточеною авторською технікою” (Пастух 2013, 84). Відтак, твір вважається „одним із вершинних здобутків поетичного письма в контексті як самої творчості Пашковського, так і української великої прози ХХ ст.” (ibidem).

„Сталінка” Ульяненка, попри те, що так само як у випадку Пашковського, не написана першою (ще до „Сталінки” у 1989 році, окремою книжкою вийшла „Зимова повість”), по суті сприймається як письменницький дебют

¹ Письменники-однолітки, народилися у 1962 році. Обидва не здобули філологічної освіти, займалися не „творчими” професіями, мали успішний літературний старт. Їм сприяли як старші колеги по перу (П. Загребельний), так і молода українська держава (належали до грона письменників, які за часів Л. Кучми за „видатні заслуги перед культурою” отримали від держави житло). Обидва стали також членами Національної спілки письменників України, обидва – лауреати Шевченківської премії. Як Пашковський, так й Ульяненко вели свого часу напіввольоцужний спосіб життя, стали якоюсь мірою аутсайдерами, яких не розуміли ні критики, ні читачі.

і водночас чи не найкраща книжка прозаїка. Ще у 1998 році Загребельний, який був свого роду духовним батьком Ульяненка, писав: „Прощаючись з усіма імперіями світу, ми завжди прощатимемося з Римом, і помагатимуть нам такі вільні Уми, як Олесь Ульяненко і його конгеніальні друзі” (Загребельний 2011, 7). На зворотній палітурці книжки читач дізнається, що матиме справу з „найбільш резонансним твором письменника, одним із перших культових українських романів нового часу” (Анотація...). До речі, і сам Ульяненко вважав „Сталінку” винятковим твором, який забрав у нього левову частину творчої енергії, про що згадував в одному з інтерв'ю: „Я дуже дорого заплатив за «Сталінку»” (Ульяненко 2011, 46). Недарма саме за неї отримав у 1997 році елітарну у своїй винятковості Малу Державну премію України імені Тараса Шевченка.

Прикметно, що в обох випадках саме ці твори вважаються зразковими по відношенню до авторського стилю, що був продемонстрований ними у чергових повістях і романах. Згадуваний попередньо Пастух підкреслював художню вищість „Вовчої зорі” над деб'ютною книжкою прозаїка – „Свято” (1989), а навіть над виданим у 1992 році романом „Безодня”, сюжетні лінії якого є своєрідним продовженням перебігу подій у „Святі” (Пастух 2013, 84). „Сталінку” сам Ульяненко називав „предтечею” усіх своїх подальших романів: „Вона стала тією вихідною точкою, де я конкретно виписав необхідний стиль” (Роман Олеся Ульяненка... 2011, 84), – заявляв письменник десять років після написання твору. Водночас, як сам зізнався, його подальші романи „стали жорстокішими” (ibidem) у порівнянні з першороманом.

В обох книжках віддзеркалений образ сучасного письменника покоління, причому у творі Пашковського увага зосереджена, головним чином, на представниках молодшої генерації українців 80-х років ХХ ст., а розповідь про старші (30-ті роки ХХ ст.), найчастіше подається у формі спогадів, що є доповненням сюжету, тоді як у романі Ульяненка переповідається про кілька поколінь героїв, починаючи від доби сталінізму до 80-х років ХХ ст., історії яких розвиваються одночасно й паралельно.

За жанровою специфікою „Вовча зоря” – це роман у новелах. Він складається з двадцяти однієї новели. Головними героями є четверо приятелів зі школи – трьох хлопців – Микола, Сергій, Павло й одна дівчина – Галя. Кожна новела присвячена певній події з життя окремого із чотирьох молодих героїв. Їхні історії украй трагічні. Микола вмирає від раку, Сергія випадково вбивають у поїзді, Павло божеволіє, а Галя стає повією. Кожну із них Пастух називає „людською долею”, у кожній із них читач може простежити процес „людського впадання у долю та впадання з неї” (Пастух 2012). Саме ці герої, які вже на ранньому етапі свого шляху „випали з долі”, репрезентують винесене до назви статті „забулене покоління”.

„Сталінка” також отримала жанрове визначення роману, хоча, невелика за обсягом, більше нагадує повість. Водночас слід констатувати, що український роман доби постмодернізму в принципі не нагадує класичних розлогих епічних полотен, вистачить згадати „Рекреації” Юрія Андруховича, „Польові дослідження з українського сексу” Оксани Забужко, „Воццека” Юрія Іздрика чи ту ж „Вовчу зорю” Пашковського.

У творі Ульяненка показано виродження кількох поколінь українців, від нестора роду – старого Піскуря до його онуків – братів Сьо-Сьо і Горіка. Саме останні репрезентують молоде загублене українське покоління. Сьо-Сьо уже змалку приречений на життєву невдачу, бо ж народився розумово відсталим. Горік „випадає з долі” в молодечому віці. Він репрезентує „загублене покоління”: з одного боку, як жертва поступового національного і соціального виродження свого роду – дідів і батьків, з другого – як суспільний „продукт” перехідного періоду в Україні половини 80-х років – часу великих надій і гірких розчарувань. Як справедливо зазначає Ніла Зборовська, „передчуття смертельної безодні та безвиході до краю насичене в романі” (Зборовська 1999, 168).

Трагічні у своїх долях покоління в обох творах символізують уже їхні заголовки. „Вовча зоря” – назва роману Пашковського – розшифровується в однойменній новелі, поміщеній у творі. Тут, поряд з „молитовною зорею”, що здійснюється над небом, символізуючи надію і життя, змальована „вовча зоря електрички”, що символізує штучне світіння „цивілізованого” світу і водночас близьку смерть. Симптоматичний зокрема епізод, в якому молоді герої слухають розповіді прибитого горем майстра про хлопчаків, які після зарплати, бродячи повз залізницю, „заспорили, хто влечить на шпалах під поїздом”. Коли випало одному з них, ліг долілиць,

(1) а гуркіт накочувавсь, стугоніла земля, [...] вітер смердів лайном, здибав комір сорочки в мить, як колеса змусили щулитись на грудку чорного жаху, потяг вискляво пригальмував, машиніст забачив лихе і оглухлому синові марились тиша, звівся на лікті і занімів од тупого болю в хребтині: пальці дерли вислизаючі шпали, хололи від щепеню, [...] як лантух полови, волочилось безживне об'юшене тіло (Пашковський 1991, 76).

Молоді герої роману слухали з розкритими ротами, побоюючись, що і їх „засіє пекучий іней залізниць, і мозок спалахне під вовчою зорею елетрички” (Пашковський 1991, 76).

А, отже, як справедливо зазначала Ніла Зборовська, герої роману Пашковського проходять шлях „самовигнанців з раю” [села – А. Г. Ш.] – „від «молитовної зорі» до вовчого світла електрички”, тобто дорогу „із родового природного світу у цивілізаційний” (Зборовська 1999, 152).

„Сталінка” – назва роману Ульяненка – означає не лише московський район Києва, в якому в зруйнованих багатоповерхівках живуть зубожілі нащадки адептів сталінізму, але й цілий негативний „багаж” ментальних рис суспільства, інфікованого вірусом сталінщини. Зокрема дід Піскур уособлює тугу за „советською імперією”. Повністю деморалізований, зчиняв бучу в алкогольному сп’янінні, підносячи грімкі оклики в честь Сталіна:

(2) Років немало, а як підгилить самогону чи каззонки – зразу за багнета-ножа, й ну гарцювати молодим лошаком по комунальній кухні, трощачи на друзки трофейний посуд: «Порублю сволочей», — гуготить у грудях, не одному роз’юшить пику, а як не потрапить ухопити кого за горлянку, коцає багнетом двері: «Я вас на лапшу поріжу, собаки дикі й неприв’язані... А-а-а, мать вашу, за Родіну, за Сталіна!» (Ульяненко 2003, 22)

Обидва письменники для підкреслення загубленості сучасних їм поколінь використовують у своїх творах „негативний” пейзаж, який, за законом психологічного паралелізму, супроводить життя героїв: депресивне – у Пашковського, злочинне – в Ульяненка. Так, час дії „Вовчої зорі” Пашковського – це, передусім похмура і сира осінь („крізь шпарки підлоги наповзала осіння холодінь, і чорні стіни, й чорнезні вікна, і тьма по кутках виглядали як віковічність тому; підземельно й розпачно” (Пашковський 1991, 38); „Осінь дихала вокзальним смородом хлорки” (Пашковський 1991, 95) і початок холодної і сірої зими („За вікном останнього вагону, білили сніги в сумній журавлині вікон на полустанках” (Пашковський 1991, 135) тощо.

Аналогічно у „Сталінці” Ульяненка. Пора, що лякає Ульяненкових героїв, поглиблюючи у них відчуття загубленості й відчуження – це найчастіше осінь із протяжними дощами і свинцевим небом („Наприкінці осені, десь під жовтневі свята, [...] небо натягувалося свинцевою повстю, злипалося хмарами над домами, [...], сірої під моросінням мжички й туманом, що клубочився Васильківською [...]” (Ульяненко 2003, 64), туманне передзим’я („залягало оманливе передзим’я” (Ульяненко 2003, 64); „рихтіло молочним передзимним сутінком” (Ульяненко 2003, 69), холодна і крижана зима („А зима того року була холодна — колючий вітер та пісок” (Ульяненко 2003, 90), волога і безсонячна провесна („Небо повнилося чорнотою, тягло на перший весняний дощ” (Ульяненко 2003, 98) тощо.

Незважаючи на факт, що у „Вовчій зорі” „брутальна метафорика” (звернення до естетики потворного як у поетиці, так і проблематиці твору, „видовищність смерті”, „некрофільський” стиль тощо)² присутня значно меншою мірою, ніж у „Сталінці”, саме ця остання залишає читачу надію. „Вовча зоря”

² Детальніше на тему поетики і проблематики творів Олеся Ульяненка і зокрема його „Сталінки” див., наприклад, у працях А. Горнятко-Шумилович, що поміщені в бібліографії.

більш зневірницька, похмура, інколи депресивна, на що звернули увагу дослідники. Пастух пише про „глибокий трагізм” (Пастух 2013, 85) роману, натомість Н. Тендітна доходить висновку, що Пашковський, використовуючи повсюдний у романі мотив нав'язливості смерті, „збуджує враження страхітливого смислу, тобто такого смислу, який викликає жах” (Тендітна 2014, 71). Це дає письменнику можливість не тільки показати „деформовану структуру сільської української індивідуальності [...], а й загальний об'єктивний стан світу як апокаліптичний” (Тендітна 2014, 71).

„Сталінка” Ульяненка, беручи до уваги накопичення жахливостей, звичайно, також якоюсь мірою песимістичний текст (пор. слова критиків: „[...] кажуть, що Ульяненко несе песимізм у читацькі маси” (Книга... 2011, 137) – М. Бондаренко; „У твоїх [Ульяненко – А. Г. Ш.] творах багато песимізму” (Олесь Ульяненко 2011а, 165) – А. Данько). Водночас, вистачить порівняти заключні рядки обох романів, щоб склалась думка про ступінь депресивності текстів. „Вовча зоря” завершується двадцять першою новелою, в якій розповідається про прогресуючу хворобу Миколи, який умирав від раку мозку. Останні рядки тексту стосуються приїзду героя машиною швидкої допомоги до рідного села, де чекають його розгублені батьки. Здається це останнє повернення Миколи, якому лікарі не в змозі допомогти: Безпросвітність ситуації передається сфокусуванням уваги читача на сумного Миколу і старих батьків, зокрема матір – безпорадну перед трагедією сина:

- (3) [...] водій загальмував у провулку, вівчарка звелась на чотири лапи, а Миколи рідно й болісно зачорніли за недобудованою хатою дві постаті на межі: батько скрутнем трави обтирав косу, а мати в латкастій камізельці подавала мантачку, розгублено через плече дивлячись на «швидку допомогу» біля воріт (Пашковський 1991, 210).

„Сталінка”, після натуралістичного опису смерті Горіка, шматованого собаками, завершується абзацом, в якому містичний герой Йона (людяне втілення Горіка) вирішив таки не покидати землю („Хоч би як воно там не було; чого тікати” (Ульяненко 2003, 107). Символом ледь вловимої надії на відродження дегуманізованого світу і зокрема загубленого покоління є повторювана Йоною подумки фраза: „Осінь. Проте не зима...”, „Осінь, проте не зима...”, „уже – слава Богу, не зима” (Ульяненко 2003, 107, 108). Таким чином, Ульяненкова „Сталінка”, попри незліченну кількість сцен смерті, актів насильства, проявів деморалізації, завершується оптимістичніше.

3. Внутрішній імператив абсолютності слова й відповідальності за висловлене

У зв'язку із спільним для обох творів надзавданням показати безпросвітну загубленість сучасного письменникам покоління молодих українців постає питання про суспільно-політичну заангажованість їхніх авторів. Незважаючи на факт, що українська література після зміни статусу країни з бездержавного на державний увійшла, за словами дослідниці Р. Харчук, у процес „роздержавлення” (Харчук 1998, 7)³, як Пашковський, так й Ульяненко не покинули освяченої багатовіковою традицією місії українського творця духовно підкріплювати своєю творчістю співвітчизників, будувати кращу Україну. Так, відносно Пашковського, ще у 1999 році С. Квіт підкреслював, що „ідеологізм” творів письменника „слід розглядати як нормальну реакцію мистецтва на дійсність у розрізі подразник-рефлекс” (Квіт 1999, 3). І далі, „його проза є реакцією в рамках української традиції абсолютності слова й відповідальності за висловлене” (Квіт 1999, 3). Така ж сама конклюдія звучить у відношенні до прагнення показати і виправити дегуманізований світ у романах Ульяненка. І дослідники, і сам письменник неодноразово підтверджували вищесказане. Критики називали „Ульяна” „людиною із загостреним почуттям справедливості, яка занадто боляче сприймала всю мерзенність нашого життя [...]” (Божко 2012, 200). Сам прозаїк чи не в кожному інтерв'ю наголошував на палючій потребі реанімувати „загублену українську людину” (Шлемкевич 1954)⁴. „Хай очі відкриють, подивляться кругом. Можна робити вигляд, що гівно не смердить, але ж воно від того не перестає смердіти”, – підкреслював письменник в одному з неопублікованих інтерв'ю (приватний архів Мирослава Слабошпицького).

Питання, чи унікальні в своїй одержимості покращити український світ письменники досягли у своїх першотворах бажаної мети, складне; на нього немає прямої відповіді. Самі письменники сумнівалися у цьому, відчували розчарування з приводу надскладної ситуації митця слова у сучасному ворожому духовним цінностям світі. Пашковський в інтерв'ю з 2005 року підкреслював необхідність відновити українську еліту.

³ За словами дослідниці, тоді як завдання усіх українських літературних поколінь ХХ ст., зводилося до здобуття державності для України й державного статусу для української літератури, роздержавлення сприймається як „наступний ступінь попереднього”. Покоління постопохи („вісімдесятники” і „дев'яностики”) заперечує кожен тиск, навіть з боку незалежної вже української держави.

⁴ Термін авторства українського філософа М. Шлемкевича (1894-1966), котрий видав у Нью-Йорку однойменну книжку, в якій змалював психоетнічний портрет українця. На його думку, український народ, загублений в умовах бездержавності, за незалежності здатен стати у лави цивілізованих і гідних оптимістичного майбутнього.

Якщо культурної еліти немає, то зникає мета розвитку суспільства. Будь-яке суспільство розвивається тільки з однією метою створити свою самодостатню культуру, тобто свій спосіб життя, який дозволяв би народові виживати століттями (Охрімович 2005).

На сьогодні письменник повністю покинув літературну діяльність. По суті, він автор лише п'ятих романів („Свято” 1989; „Осінь для ангела” 1993; „Бездоня” 2005; „Вовча зоря” 1991; „Щоденний жезл” 1999). Реалізував себе також в жанрі есе („Одвічна Дорога”, „Крижана правда” 2005; „Душа меча” 2008; „Просте бажання”, „Пір'яні леви”, „Готуватися до безсмертя”, „Без відречення нема відродження”, „Примирення з майбутнім”, „Туга правдолюбів”, „Дамоклова земля” 2011). І хоча творчою діяльністю займався з 1992 року, головуючи комісії з видавничих проєктів Національної Спілки письменників України чи будучи членом редколегій журналів „Світовид”, „Основа”, „Хроніка-2000”, більше романів не написав. Із самого початку творчої діяльності він добре розумів свою безпросвітну позицію творця, підкреслюючи, що з-поміж цілого людства „є дві категорії людей приречених на схиму, – це письменники і монахи...” (Пашковський 1998, 3).

Ульяненко в інтерв'ю з 2009 року, 15 років після написання „Сталінки”, у розпалі скандальної історії з заборною „Жінки його мрії” і рік до раптової смерті з жалем констатував: „Коли я був іще молодий [...], думав літературою щось змінити. Але після моєї «Сталінки» я зрозумів, що книжкою світ не змieniш, і людину не змieniш. Її треба сприймать такою, якою вона є [...]” (Олесь Ульяненко 2011, 202-203). Його розчарування знайшло віддзеркалення у способі життя. Незважаючи на справжній талант, він знищував себе фізично, спалював духовно. За рік до смерті письменник зізнавався: „В мене божевільний спосіб життя, його необхідно якось змінити, але я не знаю, як. І все більше відчуваю, що це вже починає мене руйнувати” (Соколинська 2012, 193). Надломане фізично здоров'я смертельно знищила історія із звинуваченням письменника в розповсюдженні порнографії і заборною „Жінки його мрії”. У 2010 році один із численних спогадів-епітафій, присвячених письменнику, отримав знакову назву „Самоспалення як перемога” (Баран 2010, 2). Прикметно також, що в неопублікованому досі інтерв'ю Ульяненка з приятелем Іваном Острозьким, останній мав із сумом констатувати: „Його [О. Ульяненка] мрії не здійснилися, час минув у стражданнях, він так і не став своїм на цьому святі життя” (приватний архів Мирослава Слабошпицького). Симптоматично, що так само, як у випадку Пашковського, Ульяненка називали „схимником, що ніс свій талант” (Слабошпицький 2010, 20).

4. Закінчення

„Вовча зоря” і „Сталінка” – романи знакові не лише тому, що торкнулися некомфортних для багатьох злободенних питань кінця епохи радянщини, але й тому, що започаткували стрімкий злет творчих можливостей неординарних митців слова – Пашковського й Ульяненка. Бо ж, попри особисте розчарування вказаних письменників, відчуття покинутості й незрозуміння окремими критиками й читачами, їхня творчість зачислена до найкращих зразків української романної класики. Їхні твори включені у навчальні програми у школах та вузах. Свого часу дослідниця М. Кучеренко вказала на Ульяненка як на „того, хто смів...” (Кучеренко 2012, 209), тобто наважився говорити про те, про що інші не говорять. У згаданому вище неопублікованому інтерв’ю, Іван Острозький наголошував уміння „Ульяна” володіти „тяжкою здатністю бачити темний бік життя. [...] За світло треба було битися або потонути у пітьмі” (приватний архів Мирослава Слабошпицького). Так само у випадку Пашковського, який показав, на думку Н. Зборовської, „історію проклятої людини, як загалом проклятого народу”, осмислюючи свою творчість в ідеалах жертвності (Зборовська 1999, 158). У результаті обидва письменники, віддзеркалюючи у своїх першотворах загубленість українського покоління, просто-таки не дозволили сучасній людині задрімати.

Бібліографія

- Анотація (2003), Анотація до роману Сталінка. В: Ульяненко, О. Сталінка; Дофін Сатани: Романи. Харків.
- БАРАН, С. (2010), Самоспалення як перемога. В: Літературна Україна, 31.
- БОЖКО, С. (2012), Єдина пристрасть – творчість. В: У знятому на півку дні. Олесь Ульяненко у спогадах, упоряд. Н. Степула. Київ, 196-208.
- ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, П. (2011), Олесь Ульяненко, або прощання з Римом («Шлях на Тарасову гору», Київ, 1998). В: Олесь Ульяненко: Без цензури: інтерв’ю. Упоряд. М. Слабошпицький, О. Слабошпицька. Київ, 7-8.
- ЗБОРОВСЬКА, Н. (1999), Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків. Львів.
- КВІТ, С. (1999), Одкровення на зламі тисячоліть. В: Пашковський, С. Щоденний жезл, Київ, 3-14.
- КНИГА (2011), Книга. UA – Перший Національний (НТКУ). Марина Бондаренко, 9 лютого 2008 року (2011). В: Олесь Ульяненко. Без цензури: Інтерв’ю. Упоряд. Слабошпицький, М./Слабошпицька, О. Київ, 132-145.
- КУЧЕРЕНКО, М. (2012), Той, хто смів... В: У знятому на півку дні. Олесь Ульяненко у спогадах. Упоряд. Н. Степула. Київ, 209-212.
- ОЛЕСЬ УЛЬЯНЕНКО (2011а), „Всі ми живемо у величезній в’язниці”. Анна Данько, INTV, 7 березня 2008 р. В: Олесь Ульяненко. Без цензури: Інтерв’ю. Упоряд. Слабошпицький, М./Слабошпицька, О. Київ, 163-168.
- ОЛЕСЬ УЛЬЯНЕНКО (2011б), „Ми живемо в суцільній тіні...”. Розмова Володимира Цибулька з Олесем Ульяненком, „Політика і Культура”, „Діалоги про вічне”, 1-7 липня 1999 р. (2011). В: Олесь Ульяненко. Безцензури: Інтерв’ю. Упоряд. Слабошпицький, М./Слабошпицька, О. Київ, 45-50.

- Олесь Ульяненко (2011с), „Після «Сталінки» я зрозумів, що книжко світ не зміниш”. Артем Захарченко, проєкт „Української правди”: чати на Форумі видавців у Львові, 13 серпня 2009 р. (2011). В: Олесь Ульяненко. Без цензури: Інтерв’ю. Упоряд. Слабошпицький, М./ Слабошпицька, О. Київ, 200-206.
- ОХРИМОВИЧ, А. (2005), „Альтернатива”: Інтерв’ю з письменником Євгеном Пашковським. *Аудіозапис програми*: Київ, 27 січня 2005 року. В: <https://www.radiosvoboda.org/a/926570.html> [доступ: 27 I 2005].
- ПАСТУХ, Т. (2012), Життя та доля у романістиці Євгена Пашковського [доступ 08 XI 2012].
- ПАСТУХ, Т. (2013), Життя та доля в романістиці Євгена Пашковського. В: Слово і Час. 11, 78-90.
- ПАШКОВСЬКИЙ, В. (1991), Вовча зоря. Київ.
- ПАШКОВСЬКИЙ, С. (1998), „С дві категорії людей приречених на схиму, – це письменники і монахи...”. В: Кур’єр Кривбасу. 104, 3-7.
- РОМАН (2011), Роман Олесь Ульяненко буде присвячений рідному Хоролу. Сергій Шебеліст, „Коло”, 2005 р. (2011). В: Олесь Ульяненко. Без цензури: Інтерв’ю. Упоряд. Слабошпицький, М./ Слабошпицька, О. Київ, 82-85.
- СЛАБОШПИЦЬКИЙ, М. (2010), „Ділянка № 33”. В: Голос України. 4 XI, 20.
- СОКОЛИНСЬКА, А. (2012), „Жорстокий мораліст Олесь Ульяненко”. В: У знятому на півку дні. Олесь Ульяненко у спогадах. Упоряд. Степула, Н. Київ, 191-195.
- СТЕПУЛА, Н. (2012), „Есей для Олесь”. В: У знятому на півку дні: Олесь Ульяненко у спогадах. Упоряд. Степула, Н. Київ, 213-222.
- ТЕНДИТНА, Н. (2014), Емоції смерті в романі С. Пашковського „Вовча зоря. В: Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету”. Збірник наукових праць. Сер. „Філологія”. Одеса. 11/1, 68-71.
- УЛЯНЕНКО, О. (2003), Сталінка; Дофін Сатани. Харків.
- ХАРЧУК, Р. (1998), Покоління постепохи. В: Дивослово. 1, 6-12.
- ШЛЕМКЕВИЧ, М. (1954), Загублена українська людина. Нью-Йорк.
- HORNIAJKO-SZUMIŁOWICZ, A. (2013), Ołeś Ulianenکو. Szkic do portretu pisarza-nonkonformisty. In: *Studia Slavica*. XVII/2, 177-187.
- HORNIAJKO-SZUMIŁOWICZ, A. (2014), „Покритка” Тараса Шевченка vs “повія” Олесь Ульяненко. In: Aleksiejenka, M./Biłowus, H./Horda, M. et al. (red.), *Słowo. Tekst. Czas XII. Frazeologia w idiolekcje i systemach języków słowiańskich. W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki*”. T. 1-2. Szczecin/Greifswald, 128-137.
- HORNIAJKO-SZUMIŁOWICZ, A. (2014), Творча екстрема vs традиційний прозопис (Про різні типи художнього світовідображення у сучасній українській прозі). В: Янашек, К./Митурска-Бояновска, Й./Родзевич, Б. (ред.), *Номо Communicans IV: Человек в пространстве межкультурной коммуникации*. Szczecin, 107-116.
- HORNIAJKO-SZUMIŁOWICZ, A. (2015), Миське пекло vs сільська ідилія в українській сучасній прозі (на основі “Сталінки” Олесь Ульяненко і “Соняхів” Катерини Мотрич). In: Glinianowicz, K./Kotyńska, K. (red.), *Obce/swoje. Miasto i wieś w literaturze i kulturze ukraińskiej XX-XXI wieku*. Kraków, 125-138.
- HORNIAJKO-SZUMIŁOWICZ, A. (2015), Чуттєве сприйняття романів Олесь Ульяненко. В: *Slavica Wratislaviensia*. CLXI, 189-199.